

10. Козубовський Г. Сіверські монети XIV ст. / Г. Козубовський. – К.: Інститут археології України та Центр пам'яткознавства АН України і Українського товариства пам'яток історії та культури, 1992. – 40 с. – (Препринт / Центр пам'яткознавства АН України і Українського товариства пам'яток історії та культури).
11. Котляр Н. Клад монет Володимира Ольгердовича / Н. Котляр // Нумизматика і епіграфіка / Н. Котляр. – М.: Наука, 1970. – Т. VIII. – С. 88–101.
12. Лихачев Н.П. Избранные труды. Т.1: Материалы для истории византийской и русской сфрагистики. – Вып. II. Печати с изображением тамги или родового знака / Н.П. Лихачев. – М.: Языки славянской культуры, 2014. – 496 с.
13. Однороженко О.А. Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII – XVI ст. / О.А. Однороженко. – Харків, 2009. – 320 с.
14. Погорілець О. Про нові монети зі знаком Володимира Ольгердовича / О. Погорілець, Р. Саввов // Нумизматика і Фалеристика. – 2009. – №1. – С. 10–11.
15. Ремецас Э. Новые данные о киевских монетах Владимира Ольгердовича (по новым находкам монет в Литве) / Э. Ремецас // Pieniadz i systemy monetarne wspolne dziedzictwo Eurou. Studia i Materiały / Pod redakcją K. Filipowa, B. Kuklik. – Augustow-Warszawa, 2012. – S. 94–107.
16. Рябцевич В. Н. О монетах Новгород-Северского и Стародубского уделов Великого княжества Литовского (последняя четверть XIV в.) / В.Н. Рябцевич // Средневековая нумизматика Восточной Европы / Отв. Ред. В.В. Зайцев. – М.: Древлехранилище, 2007. – Вып. 2. – С. 138–159.
17. Соболева Н. А. К вопросу о монетах Владимира Ольгердовича / Н.А. Соболева // Нумизматика и эпіграфіка. – М., 1970. – Т.VII. – С. 81–88.
18. Толстой И. Древнейшие русские монеты Великого княжества Киевского. Нумизматический опыт Графа И. И. Толстого / И.И. Толстой. – СПб: Типография Императорской Академии наук, 1882 – 269 с.
19. Хромова І. Атрибуція монет Чернігово-Сіверського князівства: проблеми та здобутки / І. Хромова // Сіверянський літопис. – Чернівці, 2008. – № 3. – С. 22–28.
20. Хромова І. До проблеми атрибуції зображення родового знаку князів Ольгердовичів / І. Хромова // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. Зб. наук. пр./ Відп. ред. Г. В. Боряк. – К.: Інститут історії України, 2008. – Число 15. – С. 304–315.
21. Хромова І. Сосницький скарб: до питання аналізу та класифікації монет Володимира Ольгердовича / І. Хромова // Український історичний збірник (2010). / Гол. ред. Т. Чухліб. Вып. 13. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 22 – 43.
22. Хромова І. К іконографії киевских и северских монет второй половины XIV в. / И. Хромова // Нумизматические чтения 2009 года. К 80-летию А. С. Мельникова и 90-летию В. В. Узденикова. Тезисы докладов и сообщений. – М.: ГИМ, 2009. – С. 28–31.
23. Шорин П. А. К вопросу о надчеканке тамги на монетах великого княжества Рязанского / П.А. Шорин // Нумизматический сборник. Материалы к нумизматическому каталогу собрания ГИМ / Под ред. В.Л. Янина. – М.: Государственный исторический музей, 1971. – Ч. IV., Вып. I. – С.11–19.
24. Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich / M. Gumowski // Ateneum wileńskie. – Roczn. 7. – Zesz. 3–4. – Wilno, 1930. – S 684–725.
25. Kiersnowski R. Najdawniejsze monety litewskie / R. Kiersnowski // Wiadomości numizmatyczne. – Rok XXVIII. – Zeszyt 3–4 (109–110). – Warszawa, 1984. – S. 129–175.

УДК - 947,7"654"

Ю. Крайнік

УНІВЕРСАЛИ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО XVII СТ.

У статті визначено характерні риси внутрішньої форми універсалів Богдана Хмельницького, досліджено умови достовірності документів та охарактеризовано можливість використання інформації універсалів для наукової реконструкції історії Визвольної війни.

Ключові слова: універсали, гетьман, документ, листи, канцелярія, послання, дипломатичний етикет.

The article outlines the characteristics of the internal form of Bohdan Khmelnytsky's universals, the conditions of authenticity of documents are investigated and the possibility to use this information for the scientific reconstruction of the Liberation War history is described.

Keywords: universal, Hetman, documents, letters, stationery, letters, diplomatic etiquette.

Богдан Хмельницький як керівник активної боротьби українського народу за втілення в життя соціальних, політичних і культурних ідеалів, протягом десяти років перебував в центрі подій. Вся багатогранна діяльність гетьмана знайшла відображення в тогочасних документах, насамперед у його листах і універсалах.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність порушеної теми полягає не лише в невеликій кількості досліджень з цієї теми, а й у неоднозначності з приводу розмірів і формату написання цих документів, мови документів та реквізитів.

Значення документів Б. Хмельницького було оцінено ще сучасниками Визвольної війни. Їхню інформаційну складову часто використовували автори вітчизняних та закордонних літописів, хронік, щоденників, мемуарів. Важливо, що вже в 1649 р. був вперше опублікований тропаграфічний зразок документа Б. Хмельницького, а саме лист до польського короля Яна Казимира від 17 серпня 1649 р.

У другій половині XVII ст. важливу роль у регулюванні суспільних відносин в Україні і, насамперед в Гетьманщині, стали відігравати договірні листи, підписані гетьманами України і козацькою старшиною, з одного боку, і московськими царями та їхніми представниками – з іншого, що стали начебто зразком основного закону України. Вітчизняні і закордонні історики протягом трьох сторіч розшукували і вводили в науковий оборот документи керівника Визвольної війни, зрідка присвячуючи конкретним документам невеличкі джерелознавчі етюди. Лише в XX столітті стало можливим опублікувати практично весь комплекс відомих тоді гетьманських документів – 499 одиниць, включаючи 24 сумнівних або сфальсифікованих.

Аналіз досліджень і публікацій з цієї проблеми. У дослідженні використані праці вітчизняних та сучасних науковців. Матеріали містяться в збірниках, монографіях, статтях, наукових журналах та газетах. Одним із визначних праць є видання «Документи Богдана Хмельницького» – найцінніше археографічне видання, виконане академіком, доктором історичних наук І. Крип'якевичем і кандидатом історичних наук І. Бутичем. Воно відразу ж стало важливим джерелом для кожного фахівця з історії Визвольної війни. Даній проблемі присвячені також праці І. Ковалик, С. Коваленко, П. Нюхіна.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити місце універсалів Богдана Хмельницького серед інших документів та здійснити їх характеристику.

У зв'язку з поставленою метою визначені такі завдання: визначити характерні риси внутрішньої форми універсалів Богдана Хмельницького; дослідити умови достовірності документів; охарактеризувати можливість використання інформації універсалів для наукової реконструкції історії Визвольної війни. Об'єктом дослідження є універсали Богдана Хмельницького Предметом дослідження є особливості написання і використання універсалів та їх роль в системі архівознавства.

Виклад основного матеріалу і обґрунтування одержаних результатів.

Насамперед варто сказати, що універсалом прийнято було називати документ, що у феодальній Речі Посполитій і на Україні XVI-XVIII ст. мав характер публічно-правового акта (маніфест, жалувана грамота й ін.). Зокрема, вказання адреси латиномовних документів цього роду країні закордонної Європи починалася словами «universis ot singulis» («всім і кожному»), тобто формально універсал був звернений до всіх мешканців тієї або іншої держави. Звідси і назва документів даного роду – «універсал». Слово походить від слова «universalis» – загальний. В Україні універсали писалися і привселюдно оголошувалися гетьманами Війська Запорізького, полковниками й іншими представниками генеральної старшини, а також ватажками селянсько-козацьких повстань XVI-XVIII ст. [10, с. 73-74]

У «Документах Богдана Хмельницького» (далі «ДБХ») було розміщено 114 універсалів. Видавці не врахували одного документа-універсалу, що раніше публікувався, любенському Мгарському монастирю на володіння сіножатями, які належать бернардинам (1653 р.). Після виходу у світло «ДБХ» дослідниками було виявлено і видано ще 4 універсали: І. Нечаю з заборону заповідати збиток слухській фортеці (1657 р.); м. Слуцьку, про захист його від постоїв і переходів військ (1656 р.); київському Пустинно-Нікольському монастирю на право риболовлі не тільки на лівому, але і на правому березі Дніпра (1652 р.); універсал, що забороняє Війську Запорізькому і всім повстанцям заповідати збиток володінням князя Домініка Острожського-Заславського (1648 р.) [9, с. 98].

На сьогодні відомо 119 універсалів Богдана Хмельницького, 68 із яких були створені в роки Визвольної війни. Далеко не всі документи Б.Хмельницького створювалися їм власноручно, хоча усі вони, за єдиним винятком, скріплювалися гетьманським

підписом. Щоб у цьому переконатися, достатньо порівняти почерки декількох універсалів, копії яких приміщені в «ДБХ». З них лише № 176 написаний гетьманом власноручно. Очевидно, що універсали часто диктувалися генеральному писарю або канцеляристам, серед яких були високоосвічені люди, наприклад автор «Львівського літопису» дипломат М. Гунашевський, і навіть створювалися останніми по розпорядженню гетьмана. Про це свідчать сучасники, а сам Хмельницький прямо заявив в одному із своїх універсалів: «приказуєм... сей наш універсал написати». Не випадково на 7 гетьманських універсалах виявляємо ще і підпис генерального писаря І.Виговського. У оригіналі одного з універсалів узагалі відсутній підпис Б.Хмельницького. Цей документ завізований генеральним писарем. Текст універсалу, як і будь-якого іншого гетьманського документа, міг бути написаний не Б.Хмельницьким, а рядовим канцеляристом.

Гетьманські універсали створювалися з різноманітних причин. Сам Б.Хмельницький часто називав універсал не тільки «універсалом», але і «писанем» (тобто посланням), «листом». Навіть той самий документ міг бути названий Хмельницьким і «універсалом» і «листом» одночасно. На сьогодні дослідникам вдалося виявити 475 документів Б. Хмельницького. Всі документи, вміщені у збірнику, систематизовані у хронологічному порядку за старим стилем. В їх складі: листи, в тому числі до російського уряду, угоди, інструкції, накази, універсали, звернення, прохання та інші документи [1, с. 428-429].

Відомо, що гетьманська канцелярія підтримувала зв'язки з іншими країнами шляхом листування. Перші листи Б. Хмельницького до російського уряду написані довільною формою, що суперечило тодішній практиці у міжнародних відносинах. Цим, очевидно, і пояснюється той факт, що російський уряд у березні 1649 р. передав через посла «образцовое письмо», яким гетьман мав користуватися при зносинах з царем. Встановленої «образцовим письмом» форми звертання і дотримувалася українська дипломатія з літа 1649 р. у відносинах з Росією. В листах витримуються усталені титули і етикет, але ділова частина написана простою, розмовною мовою.

У листах до польського уряду наслідувалась шляхетська багатослівність і витончена ввічливість, що проявлялась у вживанні виразів «вірні піддани», «покірні слуги». Листи у Швецію, Семиграддя та інші країни написані латинською мовою у пишномовному стилі. До речі, і переговори з чужоземними послами Богдан Хмельницький та козацька старшина вели латинською мовою, якою вони добре володіли. Слід зауважити, що в усіх листах адресувалися [1, с. 430-431].

При користуванні листами Богдана Хмельницького необхідно враховувати, що гетьман змушений був зважати на тогочасний дипломатичний етикет, а тому вживав форми і вислови, прийняті тоді. Цей етикет і дипломатична ввічливість не завжди відбивали справжню суть справи. Істориків це необхідно мати на увазі, і тому для розкриття справжнього стану речей він повинен використовувати й інші документи. В інструкціях послам перелічувалися питання, які їм доручалось з'ясувати чи розв'язати в ході переговорів.

Якщо листи, як правило, були документами дипломатичного порядку, то універсали і накази являли собою документи внутрішнього характеру. Вони писались коротко, по-діловому. В універсалах можна виділити постійні стилістичні частини. Ім'я і прізвище гетьмана зустрічається в одній формі – «Богдан Хмельницький» [2, с. 201-202]. Титул його знаходимо в трьох редакціях. Коли Україна перебувала під владою Польщі, Хмельницький підписувався: «гетман з Войском его к. м. Запорозким», після розриву з Польщею – «гетман з Войском Запорозким», після воз'єднання з Росією – «гетман з Войском его ц. в. Запорозким». Звернення передається по-різному («всім вобец і кожному зособна», «ознаймуем нашим писанем», «ознаймуем сим універсалом нашим», «ведомо чиним сим писанем нашим» і т. д.). Опис подій подається без вступу. Однак часом зустрічається загальний короткий вступ. В окремих універсалах відсутні і вступ і опис подій, а наводиться тільки вирішення справи [2, с. 195-196].

Перші листи та універсали складав сам Б.Хмельницький, про що свідчать оригінали листів до російського уряду. Пізніше документи писав генеральний військовий писар та за його вказівкою канцеляристи. Це підтверджують оригінали, написані різними почерками. Зразка, за яким би складалися листи та універсали в канцелярії гетьмана, очевидно, не було, бо навіть документи, написані в один і той же день, відрізняються щодо стилю. На стиль документів, безперечно, мали вплив ті, хто писав їх проекти.

Не можна сказати, скільки листів та універсалів вийшло з канцелярії гетьманського уряду, бо не збереглися ні журнали реєстрації, ні офіційні списки. У різних джерелах є чимало згадок про універсали та листи, яких упорядникам відшукати не вдалося. Це особливо стосується універсалів війську, а також окремим особам. Можливо, деякі документи Б. Хмельницького ще будуть виявлені.

Як зазначалось, більшість документів збереглася в копіях або перекладах. Деякі копії мають офіційний характер і засвідчені військовою канцелярією, причому інколи зазначається, що копія виготовлена з оригіналу. Офіційними можна вважати копії, вміщені в Генеральному слідстві маєтностей 1729-1730 рр. і в Генеральному описі Лівобережної України 1763-1769 рр. Чимало документів, зокрема листів до російського уряду, збереглося у тогочасних перекладах. При читанні цих документів слід мати на увазі, що переклад може мати неточності в передачі термінів і відтінків думки. Наприклад, слово «розуміємо» перекладалося словом «ведеаемо», «подобно» – «чаем», «вдячне» – «любви», «прохати» – «молитися», «ласки» – «милости». Далеко більше неточностей і помилок є в перекладах на польську та інші мови.

Чимало помилок допущено і в публікаціях документів Б. Хмельницького. Навіть у такому серйозному виданні, як «Акты Южной и Западной России», є заміна одних слів іншими (замість слова «вобец» написано «вообще» та ін.), не кажучи вже про публікацію М. Грушевського у VIII і IX томах «Історії України-Руси». Текст документів тут здебільшого поданий в перекладах, нерідко довільних.

Універсали Хмельницького висвітлюють майже все життя Лівобережної України, тому суттєвим є виділення і розгляд написання цих документів по роках у взаємозв'язку з історичними подіями. Універсалами підтверджувались права монастирів на подаровані або куплені землі, млини, пасіки тощо, а також право на феодалну експлуатацію селян, на сичання меду. Млини, як правило, давались у «спокойное уживаніє», або в «уживане вічне». Працею залежних селян Хмельницький забезпечував гатіння гребель [3, с. 538-539].

Монастирі володіли і таким прибутковим промислом, як перевози через річки. Так, 9 серпня 1650 р. Б.Хмельницький наказав михайлівському сотнику і вітуу заборонити перевіз човнами через Рось; право займатися цим промислом надавалось виключно ченцям Києво-Пустинного монастиря. Гетьманське управління закріплює за монастирями право на ловлю риби. Так, 11 березня 1649р. універсал на ловлю риби в Дніпрі одержав Києво-Пустинний Микольський монастир. Універсалом від 24 травня 1651 р. «слови рибниє» були надані Київському Межигірському монастирю. Монастирське землеволодіння і промисли розвивались на феодалній основі. Разом з маєтностями монастирям надавались і піддані. У феодалну залежність від монастирів часто попадали і рядові козаки, і міщани. У більшості документів не зазначається, яка була форма феодалної ренти. Перші універсали про «послушенство» селян Б.Хмельницький видав у 1648 р. В універсалі Флорівському монастирю від 22 грудня 1648 р. наказується, щоб селяни «били... послушними і вшелякую повинність ведлуг звичаю давнього отдавали».

Гетьманське управління було, з одного боку, за ліквідацію землеволодіння магнатів, короля, польської шляхти і католицької церкви, а з другого – воно охороняло, зміцнювало і розширювало землеволодіння української шляхти, козацької старшини і православної церкви, карало тих, хто посягав на власність останніх.

Універсалами гетьмана повідомлялося про мир і підготовку до війни, визначався час виступу окремих полків у похід. Так, універсалом від 24 травня 1650 р. Хмельницький наказав полковникам виділити по 300 чоловік з кожного полку; очолювані сотниками, ці люди мали 26 травня прибути до Полтави. 2 серпня 1650 р. гетьман наказав білоцерківському полковнику негайно вирушити на Уманський шлях з метою випередити ворога. Універсалами або наказами повідомлялось про призначення полковників. Ряд документів стосується судочинства. Універсалом від 26 листопада 1655 р. гетьман наказав міському суду: «до нас не одсилаючи строкго карати дозволяем» «свавільних» козаків. Заслугує на увагу факт створення окремого суду для грецьких купців, зокрема в Ніжині. З посиленням феодално-кріпосницької системи були спроби відновити домінуючий суд.

Документи Богдана Хмельницького містять цінні відомості про фінанси. Для державної скарбниці було вигідно віддавати в оренду різні промисли, особливо виробництво спиртних напоїв. Універсал від 17 січня 1654 р. спрямований проти тих киян, які самовільно виробляли горілку [7, с. 317].

Універсалом від 15 червня 1655 р. гетьман передав у користування Павлу Б.Хмельницькому, який позичив військовій скарбниці 8 тис. золотих, села Бугайку, Беркове, Масані і Борщівку. Навіть побіжний огляд документів Богдана Хмельницького

показує, що вони висвітлюють різні сторони соціально-економічних відносин на Україні в період визвольної війни і після неї, воєнні і політичні події того часу, розвиток українсько-російських зв'язків, взаємовідносини України з Польщею, Угорщиною, Швецією та ін. Тому ці документи дозволяють розв'язати чимало нез'ясованих питань, переглянути ряд проблем, розвінчати невірні, а то й ворожі твердження, які мали місце в історичній літературі [8, с. 432-433].

Висновки. Отже, універсалами підтверджувались права монастирів на подаровані або куплені землі, млини, пасіки тощо, а також право на феодалну експлуатацію селян. Ряд листів та універсалів свідчить про класову боротьбу на Україні під час визвольної війни і в наступні роки. Документи Богдана Хмельницького у значній мірі висвітлюють роль міст у подіях 1648—1654 рр. Висвітлюється кілька універсалів, якими гетьман застерігав полковників та інших урядовців від зазіхань на міську власність, забезпечував права міст, насамперед Києва, Ніжина та ін. Універсалами гетьмана повідомлялося про мир і підготовку до війни, визначався час виступу окремих полків у похід. Документи Богдана Хмельницького містять цінні відомості про фінанси. Для державної скарбниці було вигідно віддавати в оренду різні промисли, особливо виробництво спиртних напоїв. Навіть побіжний огляд документів показує, що вони висвітлюють різні сторони соціально-економічних відносин на Україні в період визвольної війни і після неї, воєнні і політичні-події того часу, розвиток українсько-російських зв'язків, взаємовідносини України з Польщею, Угорщиною, Швецією та ін. Тому ці документи дозволяють розв'язати чимало нез'ясованих питань, переглянути ряд проблем, розвінчати невірні, а то й ворожі твердження, які мали місце в історичній літературі.

Таким чином, уся ця група документів є цінним джерелом по історії соціально-економічної політики гетьманської адміністрації, антифеодалної боротьби. Потрібно враховувати, що Хмельницький належав до тієї групи повстанської верхівки, що розуміла, що негайна реставрація феодальних порядків неможлива, що без підтримки селян не можна було звільнитися від утиску Речі Посполитої, і тому її представники «зуміли, нехай тимчасово і до визначеної межі, підпорядкувати свої інтереси загальнонародним - звільнити Україну від панування польських феодалів». От чому, незважаючи на суперечливість внутрішньої політики Хмельницького, він зумів залишитися ватажком Визвольної війни, що ліквідувала панування магнаго-шляхетської Речі Посполитої на значній частині України, що серйозно послабила, феодальні порядки на всій її території.

Джерела та література

1. Бутич І. Ще до універсалів Богдана Хмельницького за 1656 р. / І. Бутич // Зап. наук. т-ва ім. Т. Шевченка. – Л., 1994. – Т. ССХХХІІІ. – С. 427-433.
2. Ковалик І. Заперечні речення в листах і універсалах гетьмана Богдана Хмельницького / І. Ковалик // Питання українського і слов'янського мовознавства : вибр. пр. / І. І. Ковалик ; Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, Прикарпат. нац. ун-т імені Василя Стефаника. – Л. ; Івано-Франківськ, 2008. – Ч. 2. – С. 187-204.
3. Крип'якевич І., Бутич І. Документи Богдана Хмельницького / І. Бутич. № 410. – К.: 1961. – С. 538-539.
4. Крип'якевич І., Бутич І. Документи Богдана Хмельницького / І. Бутич. № 18. – К.: 1961. – С. 58.
5. Крип'якевич І., Бутич І. Документи Богдана Хмельницького / І. Бутич. № 412. – К.: 1961. – С. 539-540.
6. Крип'якевич І., Бутич І. Документи Богдана Хмельницького. № 344. – К.: 1961. – С. 460-461.
7. Крип'якевич І., Бутич І. Документи Богдана Хмельницького / І. Бутич. № 229. – К.: 1961. – С. 317.
8. Крип'якевич І., Бутич І. Документи Богдана Хмельницького / І. Бутич. № 319. – К.: 1961. – С. 432-433.
9. Мищик Ю. З дипломатичної документації Б. Хмельницького та Ю. Виговського [Електронні йресурс] / Ю. Мищик // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки / Нац. ун-т "Києво-Могилянська академія". – К., 1999. – Т. 14. – С. 93-112. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/1st/1999_14/13_mytsyk_yu.pdf. – 30.09.13. – Назва з екрану.
10. Нюхіна П. О. Військові козацькі універсали XVII-XVIII століття / П. О. Нюхіна // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2009. – № 3. – С. 73-78.

УДК: 28-55.2

Т. Шамсутдінова-Лебедюк

СІМЕЙНО-ШЛЮБНІ ВІДНОСИНИ В ІСЛАМІ: АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Стаття присвячена аналізу підходів до висвітлення в ісламознавчій літературі проблем взаємовідносин чоловіка і жінки та сімейно-шлюбних відносин в мусульманстві.

Ключові слова: іслам, сім'я, жінка, чоловік, шлюб, хіджаб, сегрегація.

The paper analyzes approaches to coverage of Islamic literature challenges the relationship of husband and wife and family relations in Islam.

Keywords: Islam , family, woman, man , marriage, hijab, segregation.

Питання місця жінки в мусульманському суспільстві, її взаємовідносин із чоловіком, сімейно-шлюбних відносин у ісламі викликало й продовжує викликати значний інтерес. Література, у якій розглядаються окремі аспекти проблеми сімейно-шлюбних відносин в ісламі, досить різноманітна за своєю концептуальною спрямованістю.

Європейські автори, пишучи про ці проблеми, здебільшого (і це по-своєму зрозуміло) керувалися європоцентричним підходом. Свідомо чи несвідомо вони виходили з переконання, що саме європейська цивілізація є найбільш досконалою. Що ж до інших цивілізацій, то вони їй нібито поступаються. Відповідно європейські цінності мають набути поширення в світі і тим самим “підтягнути” інші народи на більш “високий рівень”. Усе, що не відповідає цим цінностям, має бути відкинуте або видозмінене.

Перші серйозні дослідження мусульманського світу розпочалися в Західній Європі у другій половині XIX ст. і продовжувалися у XX-XXI ст. Серед класичних праць європейського ісламознавства варто назвати роботи А.Вамбері, І.Гольдціера, Г.Е.фон Грюнебаума, А.Кремера, А.Масе, Л.Масіньона, Р.Шарля та ін. Хоча ці автори намагаються бути максимально об'єктивними, часто вони (свідомо чи несвідомо) не хочуть розставатися із євроцентричними стереотипами при оцінці ісламу й мусульманського способу життя.

Становище жінки в ісламі, специфіка її взаємин із чоловіком у контексті мусульманського способу життя сприймалися й здебільшого нині сприймаються європейськими авторами як “ненормальні” і “нецивілізовані”. Особливо це чітко простежується в літературі, яка має виражений антимульманський характер.

Показовою в цьому плані може бути монографія німецького автора М.Коча “Насильство в ісламі? Боротьба за ісламське світове співтовариство”. Написана в явно тенденційному дусі, вона акцентує увагу на питаннях насильства над жінками в мусульманстві. “Насильство,гноблення та обмеження прав жінок, - читаємо в цій роботі, - пронизують усю історію ісламу, починаючи з висловлювань пророка Мухаммада й до сьогоднішнього дня, коли ісламісти намагаються виправдати подібний стан речей [6, с.88]”. Власне, автор намагається провести думку, що відносини чоловіка й жінки в ісламі – це суцільний ланцюг насильств перших над останніми. Мовляв, це насильство виявляється в шлюбі, розлученні та й взагалі в повсякденному житті мусульманських жінок. При цьому навіть немає спроб об'єктивно глянути на цю проблему, пояснити хоча б такий, на перший погляд, парадоксальний факт, чому в сучасних розвинутих західноєвропейських країнах саме жінки-мусульманки активно виступають за збереження традиційного ісламського способу життя, нібито борючись за своє “приниження” й “насильство” над собою.

На протигагу євроцентричної ісламознавчої літературі останнім часом у мусульманському, передусім арабському, світі з'явилося чимало літератури, у якій автори намагаються захистити традиційні ісламські цінності, у тому числі й специфіку взаємовідносин між чоловіком та жінкою, що склалася в мусульманській практиці. Звісно, це література різного роду – від апологетично консервативної до ліберально-прогресивістської, в якій ставиться питання про необхідність переосмислення деяких мусульманських цінностей, у т.ч. й взаємовідносин між чоловіком та жінкою .

Можна виділити кілька підходів до вказаної проблеми. Так, консервативно-маскуліністичний виходить із того, що Аллах зробив чоловіка й жінку нерівними один одному. В контексті таких міркувань жінка розглядається як “необхідне зло”, потрібне для реалізації чоловічої сексуальності, а також для відтворення дітей. Жінку, яка є тендітним створінням, необхідно переховувати – як для захисту, так і для охорони тих чоловіків, які можуть стати невольною жертвою притаманній їй властивості збивати чоловіків із праведного шляху. Яскравим проявом такого консервативного напрямку можна вважати переконання прихильників руху Талібан в Афганістані, представники якого жорстоко розправлялися з тими жінками, котрі, на їхню думку, відходили від традиційних норм ісламу.